

К. О. РОМАНЮК

кандидат педагогічних наук, викладач

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТИ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано українські та зарубіжні психолого-педагогічні дослідження соціальної адаптивності особистості майбутніх менеджерів освітньої сфери. Розглянуто й уточнено зміст дефініції “соціальна адаптивність менеджера освіти”. Виявлено, що найповніше соціальна адаптивність виявляється в адаптивних ситуаціях. Основними компонентами соціальної адаптивності менеджерів освітньої сфери визначено емоційно-ціннісний, мотиваційний, когнітивний і діяльнісний. Окреслено низку ефективних стратегій адаптивної поведінки під час виконання професійних обов’язків, а також шляхи формування соціальної адаптивності в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців.

Ключові слова: соціальна адаптивність, стратегії адаптації, адаптивні ситуації, професійна підготовка, майбутні менеджери освіти.

Професійна підготовка кваліфікованих фахівців-менеджерів, які готові креативно вирішувати актуальні проблеми й завдання, гідно відповісти викликам сьогодення, є надзвичайно важливою. Більше того, складне становище, у якому наразі перебуває наша держава, висуває нові вимоги до професійної компетентності, гнучкості фахівців, здатності до “маневрування” й динамічної особистісної трансформації. Необхідність виконання обов’язків, дотримання належного рівня фахової культури, відповідальність, із якими пов’язана діяльність менеджера освіти, можуть спричинити раннє професійне вигорання й соматичні зміни. З огляду на це особливого значення набувають адаптивні здібності майбутнього фахівця освітньої сфери, уміння діяти спокійно й урівноважено, взаємодіючи із суспільством, колегами, самим собою.

У Національній доктрині розвитку освіти в розділі “Модернізація управління освітою” вагоме значення має підвищення компетентності управлінців усіх рівнів, залучення талановитої молоді до менеджменту освітньої галузі та виховання нового покоління лідерів [8]. У свою чергу, у проєкті “Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки” зауважено на професійній підготовці компетентних менеджерів освіти, формуванні управлінців нової генерації, здатних мислити й діяти системно, в умовах кризового стану суспільства, приймати управлінські рішення в будь-яких сферах діяльності, ефективно використовуючи наявні ресурси [10].

Згідно з вимогами сучасності, вбачаємо взаємозв’язок між рівнем професійної компетентності й адаптивністю особистості та переконані, що відсутність однієї з означених складових може спричинити труднощі в

професійній діяльності майбутніх управлінців. Очевидною є певна суперечність, адже рівень реальної соціальної адаптивності виявлятиметься вже під час виконання професійних обов'язків. Відтак, у процесі підготовки фахівців у вищих навчальних закладах майбутніх менеджерів доцільно ознайомлювати з усім спектром стратегій адаптації для забезпечення адекватності їх реакції у змінних ситуаціях і тим самим підвищувати рівень їхньої соціальної адаптивності.

Суб'єкт менеджменту в освітній сфері – це керівник закладу чи установи освіти. За допомогою сучасних наукових підходів і принципів він здійснює контроль за функціонуванням і розвитком об'єкта управління, підвищуючи рівень його конкурентоспроможності. Необхідність формування соціальної адаптивності майбутніх управлінців детермінована тим, що менеджер освіти є водночас спеціалістом у своїй галузі, педагогом і організатором. На фахівців покладено низку важливих функцій: цілепокладання (визначення цілей та їх досягнення); адміністративно-організаційна (створення органів управління, розподіл завдань підлеглим і узгодження їхніх дій; підбір і скерування кадрів); експертна (консультація підлеглих); стимулююча (оцінка якості роботи працівників); представницька (перед зовнішніми організаціями); виховна (створення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі, розвиток здібностей та ініціативи підлеглих) [6]. Зазначені функції менеджера освіти вимагають умінь долати конфлікти й суперечності, сумніви, приймати неординарні рішення та втілювати в життя креативні ідеї, демонструють необхідність формування належного рівня соціальної адаптивності в майбутніх фахівців.

Сучасні наукові пошуки, що стосуються проблематики дослідження, звужуються до кількох напрямів, що становлять значний інтерес для вивчення. Зокрема, питання професійної підготовки спеціалістів, адаптивних до мінливих умов соціуму, поряд із готовністю сприяти успішній адаптації колег чи учнів розглядають Г. Дмитренко, В. Жигір, Л. Карамушка, Є. Коваленко, Л. Кравченко, В. Маслов та ін., питання професійної адаптації – Ж. Гордеева. Погляди на проблему українських психологів Т. Алексєєвої, Н. Герасимової, В. Демченко, М. Лісіної, В. Семиченка дають змогу зрозуміти психологічні механізми адаптації особистості та детермінанти соціальної адаптивності. Теорію адаптивного управління в закладах освіти розробляють Г. Єльнікова та М. Чеботарьов. Соціальну адаптивність як особистісну якість, інтегративну особистісну характеристику розглядають О. Воскресасенко, М. Ростовцева, а її взаємозв'язок з перфекціонізмом особистості – О. Кононенко.

Мета статті – визначити й уточнити поняття “соціальна адаптивність менеджера освіти”, виокремити структурні компоненти цієї особистісної характеристики, шляхи підвищення рівня соціальної адаптивності майбутніх менеджерів освітньої сфери.

Рівень соціальної адаптивності особистості, майбутнього фахівця, найповніше виявляється під час професійної адаптації. Менеджер освіти на початкових щаблях кар'єри стикається з адаптацією до загальних культурних цінностей, норм професійно-трудової діяльності; оволодінням професійно-технічними операціями; адаптацією до специфічних культурних норм, цінностей установи, організації чи навчального закладу, специфічних міжособистісних взаємин у колективі (за Ж. Гордєєвою) [3]. Відтак, важливим є ґрунтовне вивчення соціальної адаптивності менеджерів освіти.

У ході аналізу змісту дефініції “соціальна адаптивність” очевидним стає той факт, що думки науковців щодо трактування означеного феномена розходяться. Наприклад, Г. Борман зазначає, що належний рівень соціальної адаптивності забезпечують комунікабельність, сила переконання, наполегливість, уміння співпрацювати в колективі [1]. Водночас, М. Ростовцева розглядає соціально-психологічну адаптивність як вид соціальної адаптивності, що вирішує суперечність між вимогами, які ставить суспільство до молодого покоління, й психологічними ресурсами адаптації людини до соціальної дійсності. Під соціально-психологічними ресурсами, що є визначальними у формуванні адаптивності, дослідниця розуміє особливості мотиваційної сфери, ціннісну спрямованість, рівень розвитку комунікативних навичок і поведінкової регуляції в соціумі [11].

Із педагогічного погляду О. Воскресенко тлумачить соціальну адаптивність як інтегративну характеристику особистості, що є внутрішньою умовою її успішної соціалізації та відображає здатність до вибору стратегій адаптації, що відповідатимуть потребам особистості й оптимізуватимуть взаємодію із соціальним середовищем. Водночас О. Кононенко переконана, що в результаті соціальної адаптивності, формування якої буде базуватися на здібностях людини до предметно-перетворювальної, творчої діяльності, її спрямованості на активне вирішення протиріч, що виникають під час соціалізації, будуть розвиватися й формуватися найбільш значущі й цінні якості особистості як суб'єкта й об'єкта людських взаємин [4, с. 159].

Очевидно, що соціальну адаптивність менеджера освіти треба розуміти як інтегративну здатність особистості до пристосування у змінних умовах середовища, що передбачає подальше проектування цих умов згідно з власними морально-ціннісними настановами; збереження стійкої мотивації на успіх і здійснення професійної діяльності; обізнаність із стратегіями адаптації; знання правил ефективного спілкування й поведінки в конфліктних ситуаціях; здатність до безперервної самореалізації та самоактуалізації навіть у складних адаптаційних умовах. Відтак, компонентами соціальної адаптивності менеджерів освіти вважаємо емоційно-ціннісний, мотиваційний, когнітивний і діяльнісний.

На думку В. Семиченко, адаптивна ситуація пов'язана з переходом особистості з одного середовища в інше або зі зміною середовища [12, с. 67]. Тому, з великою ймовірністю, зміна соціального статусу студента на

статус керівника призведе до необхідності виявити належний рівень адаптивності, змінити систему відношень і засобів взаємодії з іншими людьми. За переконанням дослідника, цей процес відбуватиметься у кількох напрямках. По-перше, це включення в нову систему діяльності, що принципово відрізняється від попереднього життєвого досвіду. У статусі студента майбутній фахівець отримує знання, уміння й навички (зорієнтований на інтеріоризацію), а у професійній діяльності орієнтація направлена на зовнішні дії, вони екстеріоризуються. Діяльність, із організаційного погляду, також змінюється: робоче навантаження може набувати ненормованого характеру; значно зростає кількість виконуваних дій, що пов'язано із функціями менеджера освіти (окреслені вище), а також параметрів, які утримуються в сфері активного усвідомлення; кардинально змінюється система контролю, який значною мірою із зовнішнього (у формі заліків та іспитів у навчальному процесі) переходить у самоконтроль, що є визначальним у ефективності власної діяльності.

По-друге, відбувається включення в нову систему соціальних відносин, що супроводжується зміною рольових позицій. Фахівець на керівній посаді відповідає не лише за себе, а й за інших, є координатором, лідером, зразком для наслідування, творцем певного бачення для підлеглих, що надирає на нові звершення. Змінюється й референтна група (із однолітків на фахівців різних поколінь і спеціальностей) і виникає необхідність взаємодіяти в різних ролях (співрозмовника, консультанта тощо).

По-третє, звикання до нового середовища потребує іншого життєвого ритму: зміни режиму праці, відпочинку й побуту, життєвої перспективи.

Без сумніву, виконання професійних обов'язків у сфері освітнього менеджменту є джерелом великої кількості викликів соціальної адаптивності особистості. Водночас сучасна наукова література представляє низку стратегій адаптивної поведінки активного та пасивного характеру. До активних адаптивних стратегій належать стратегії активної зміни себе чи партнера, зміни середовища на інше чи уникнення контакту із середовищем й заглиблення у внутрішній світ. Пасивна репрезентація себе, пасивне підпорядкування умовам середовища, пасивне вичікування внутрішніх і зовнішніх змін належать до пасивних адаптивних стратегій [7]. Проте не можна говорити про універсальність однієї стратегії для усіх адаптаційних ситуацій. Варто обирати оптимальну стратегію адаптивної поведінки для кожної окремої ситуації, а також доцільних прийомів і способів адаптації. Менеджеру освіти варто завжди орієнтуватись не на зовнішні чинники при виборі стратегії, а внутрішні, що зумовлюють ефективність здійснюваного вибору.

Розглянемо детальніше структурні компоненти соціальної адаптивності майбутніх менеджерів освіти.

Емоційно-ціннісну сферу майбутніх фахівців, зокрема управлінців освіти, досліджують В. Жигір, Т. Землякова, В. Лебединський та ін. На думку В. Жигір, ціннісні орієнтації, емоційне ставлення до діяльності

пов'язані з уявленням про професійну еталонну діяльність менеджера освіти, об'єктивними знаннями про власні здібності та професійні якості, усвідомленням власної ролі та призначення, умінням діяти й приймати рішення з огляду на власну систему цінностей. Поряд із цим важливу роль відіграє емоційна стійкість фахівця перед випробуваннями, критичними ситуаціями й несподіваними подіями, що забезпечить також і подання стресу. Належний рівень соціальної адаптивності забезпечуватиме й емпатійність майбутнього менеджера, яка виявлятиметься в чуйності, тактовності, розвинутих інтуїтивних здібностях, розумінні, які дадуть змогу встановлювати й підтримувати контакти в спілкуванні. У процесі професійної підготовки емоційно-ціннісний компонент соціальної адаптивності допомагає вирішити моральні дилеми та педагогічні завдання, розробити автотренінги, проєктивні методики, використовувати творчу візуалізацію тощо.

Згідно з численними дослідженнями (А. Алексюк, І. Бех, В. Демчук, Л. Москальова, Н. Ничкало), під час соціальної адаптації значну роль відіграє мотиваційна сфера особистості. Тобто дії управлінця освіти будуть зовнішнім мотивом для підлеглих і сприйматимуться як стимул до саморозвитку. Для майбутніх менеджерів освіти прикладом соціальної адаптивності будуть позитивні приклади викладачів, їх зразки успішної особистісної та професійної самореалізації. Особливу роль в успішній адаптації відіграє мотивація на успіх. Особистість, мотивована на успіх, вирізняється високою активністю, ініціативністю, усвідомленістю дій. Такі фахівці надають перевагу активним стратегіям адаптивності, спрямованим на зміну ситуації в сукупності із самовдосконаленням. Допоміжними методами в цьому є тренінги на тему тайм-менеджменту, формування лідерських якостей, стратегічного мислення; майстер-класи успішних управлінців освітньої галузі.

Зміст когнітивного компонента соціальної адаптивності полягає в оволодінні майбутніми менеджерами освітньої сфери знань у ключових напрямках. На важливій ролі інформації в успішній соціальній адаптації особистості акцентує, зокрема, М. Ростовцева [11]. Ідеться про предметно-специфічні знання, які є передумовою професійної діяльності, а також про глибокі знання теоретико-методологічного характеру, які вчать особистість нестандартно мислити, бачити причинно-наслідкові зв'язки. Структуру когнітивного компонента соціальної адаптивності становить також система знань і уявлень про основні закономірності процесів адаптації, відомих прийомів і способів адаптації в нових умовах. Особлива роль у когнітивному компоненті соціальної адаптивності належить знанням правил ефективного спілкування, прийомів попередження конфліктів і поведінки в конфліктних ситуаціях. Тобто комунікативна компетентність є однією з ключових складових професійної компетентності менеджера освіти. Ефективними для майбутніх фахівців будуть індивідуальні та групові консультації, дискусії, конференції та круглі столи, ділові та рольові ігри; створення кейсів.

Безперечно, великий обсяг знань не гарантує їхнє успішне застосування у практичній адаптивній ситуації. Тому вагомим значення в соціальній адаптивності менеджера освіти набуває діяльнісний компонент. Дослідники виявили взаємозв'язок сформованості навичок саморегуляції психоемоційного стану в стресовій ситуації та успішністю адаптації. Психологи А. Незу й Т. Дзурилла виокремили алгоритм із п'яти компонентів, що допомагає протидіяти стресу: орієнтація в проблемі; визначення й формулювання проблеми; генерація альтернатив; вибір оптимального варіанта вирішення проблеми; її вирішення з наступною перевіркою, підтвердженням її ефективності. Оволодівши цим алгоритмом, менеджер освіти підвищить ефективність власних адаптаційних процесів.

До структури діяльнісного компонента соціальної адаптивності майбутнього менеджера освіти входить також оволодіння технікою ефективного спілкування та вирішення конфліктної ситуації. На наше переконання, складовими цього компонента є комунікативні й невербальні, навички активного слухання, вміння правильно оцінити ситуацію спілкування, попереджувати й вирішувати конфліктні ситуації. Наявність вказаних умінь, утворюючи основу комунікативної компетентності майбутнього менеджера освіти, не лише сприятиме його успішній соціальній адаптації, а й є основою успішної педагогічної взаємодії. Діяльнісний компонент соціальної адаптивності допомагає формувати виробничу практику, організовану на належному рівні; моделювання ділових і рольових ігор; створення ситуацій успіху та неуспіху; вирішення ситуацій професійного вибору; вправи; участь у конкурсах; інтерактивні методи навчання.

Висновки. Цілеспрямований розвиток соціальної адаптивності майбутнього менеджера освіти як здатності обирати найбільш ефективні адаптивні стратегії можливий лише через формування її компонентів: емоційно-ціннісного, мотиваційного, когнітивного та діяльнісного. Цей підхід передбачає визнання майбутнього фахівця освітньої сфери суб'єктом власного розвитку й життєдіяльності. Менеджер освіти, впливаючи на внутрішні чинники, що визначають ефективність вибору, і активізуючи власні адаптивні процеси, тим самим створює умови для здійснення відповідального вибору.

Попри це актуальною залишається проблема пошуку ефективних шляхів протидії стресу в адаптивних ситуаціях, актуальних методів удосконалення комунікативних навичок і технік майбутніх управлінців освіти.

Список використаної літератури

1. Борман Г. Менеджмент / Г. Борман, Л. Вороніна, М. Федерман. – Гамбург, 1995. – 765 с.
2. Воскресенко О. А. Социальная адаптивность будущего педагога: структура и основные направления развития [Электронный ресурс] / О. А. Воскресенко // Вестник ЧГПУ. Сер. : Педагогика и психология.. – 2012. – Вып. 6. – С. 8–14. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-adaptivnost-buduschego-pedagoga-struktura-i-osnovnye-napravleniya-razvitiya>.

3. Гордєєва Ж. В. Адаптація професійна / Ж. В. Гордєєва // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 12–13.
4. Кононенко О. И. Категория адаптивности в понимании феномена перфекционизма личности / О. И. Кононенко // Вісник ОНУ. Сер.: Психологія. – 2013. – Т. 18. – Вип. 4 (30). – С. 156–161.
5. Кравченко Л. Компетентнісно-концентричний підхід до підготовки менеджера загальноосвітнього навчального закладу / Л. Кравченко // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Полтава, 2011. – С. 11–17.
6. Мардас А. Организационный менеджмент / А. Н. Мардас, О. А. Мардас. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 336 с.
7. Мельникова Н. Н. Проблема социально-педагогической адаптации. Некоторые подходы к изучению / Н. Н. Мельникова // Социальная психология: теория, эксперимент, практика. – Ярославль, 2000. – С. 266–270.
8. Національна доктрина розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
9. Ніколаєнко С. Формування соціально-психологічної адаптивності студентів під час навчання у вищому навчальному закладі як психолого-педагогічна проблема / С. Ніколаєнко, О. Ніколаєнко // Світогляд-Філософія-Релігія : зб. наук. праць. – 2013. – № 4. – С. 64–72.
10. Проект “Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf.
11. Ростовцева М. В. Адаптивность как отношение личности и общества : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / М. В. Ростовцева. – Красноярск, 2010. – 171 с.
12. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності : навч. посіб. / В. А. Семиченко. – Київ : Вища шк., 2004. – 335 с.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2016.

Романюк К. О. Формирование социальной адаптивности будущих менеджеров образования: психолого-педагогический аспект

В статье проанализированы украинские и зарубежные психолого-педагогические исследования социальной адаптивности будущих менеджеров образовательной сферы. Рассмотрено и уточнено содержание термина “социальная адаптивность менеджера образования”. Определено, что в полной мере социальная адаптивность проявляется в адаптивных ситуациях. Основными компонентами социальной адаптивности менеджеров образовательной сферы обозначены: эмоционально-ценностный, мотивационный, когнитивный и деятельностный. Теоретически обоснован ряд эффективных стратегий адаптивного поведения во время исполнения профессиональных обязанностей, а также пути формирования социальной адаптивности в процессе профессиональной подготовки будущих специалистов.

Ключевые слова: *социальная адаптивность, стратегии адаптации, адаптивные ситуации, профессиональная подготовка, будущие менеджеры образования.*

Romaniuk K. The Social Adaptability Developing of the Future Education Managers: Psychological and Pedagogical Aspects

The studies of the native and foreign psychological and pedagogical research of the social adaptability of the future managers have been defined have been analyzed in the theses. The essence of the notion “social adaptability of the manager of education” has been grounded and determined as the individual ability for adaptation to variable environmental conditions, preserving sustainable motivation for success; competence of adaptation

strategies, rules of effective communication and behavior in conflicts; capacity to realize and actualize own self continuously, despite difficult adaptation conditions. The complete significance of the social adaptability was found during the adaptive situations. The main adaptive situation of the novice managers related to the new activity system, including to a new system of leadership, changing the rhythm of life. The number of the adaptive behavior strategies with active or passive character was found in the modern studies. The core components of the social adaptability of the managers of the educational sphere (emotional-value, motivational, cognitive, action-oriented) have been outlined. A number of effective strategies of the adaptive behavior during professional duties realization have been specified. The essential ways of the social adaptability components formation of the future education managers (resolving moral dilemmas and pedagogical tasks; creative visualization; trainings; personal and group consultations; debates; conferences; business and role playing games; solving situations about professional choice; exercises etc.) have been suggested by the author.

Key words: *social adaptability, adaptation strategies, adaptive situations, professional training, future education managers.*